

Kunsten å kjenne att ein klassikar: *Fuglane* før Knausgård

Litteraturdagane i Vinje, 27. august 2022

Narve Fulsås

Det eg skal snakke om, er altså den *internasjonale publiserings- og kanoniseringshistoria* til Vesaas, rett nok avgrensa til den tyske, engelske og fransk. Nokre aktuelle tal kan tyde på at den norske og den internasjonale Vesaas-kanon ser nokså likeins ut. *Fuglane* er ikkje berre den Vesaas-boka som står fremst i norsk kanon, den er òg den som er mest omsett, med utgåver i rundt 35 land. *Is-slottet* kjem deretter, med 25, og så *Vårnatt* og *Kimen*.

Det er likevel to vesentlege forskjellar. For det fyrste er den internasjonale publiseringshistoria til Vesaas *diskontinuerleg*, med ein lang bølgedal og eit nokså nytt oppsving. For det andre var ikkje *Fuglane* nokon internasjonal banebrytar for Vesaas, snarare tvert om.

Me kan dele den internasjonale publiseringshistoria i tre periodar. Den fyrste fell saman med Vesaas' aktive periode som forfattar, som varde heilt til han døydde i 1970. Den neste perioden er frå 1970 til kring 2013–2014, då det var nokså stille om Vesaas internasjonalt. Den siste perioden er kjenneteikna av fornya interesse og nye omsetjings- og forlagsinitiativ.

I

Det fyrste språket Vesaas blei omsett til var tysk. Det skjedde i slutten av 1930-åra då han kom ut i Graz og Berlin. Vesaas i Nazi-Tyskland har eg nyleg skrive ein artikkel om, og eg skal ikkje ta det opp att her.

I 1950-åra opplevde Vesaas eit sterkt **nordisk** gjennombrot. Eit av dei mest slåande uttrykka for det er at han frå og med *Vindane* i 1952 kom ut samtidig på norsk, dansk og svensk – frå *Vårnatt* i 1954 også på finsk.

Utanom Norden var derimot kampen for Vesaas etter krigen lenge ein kamp i **motbakke**.

Fuglane blei publisert i 1957, og blei ikkje noko vendepunkt i så måte. Olav Vesaas har vist at jamvel den norske kritikken var blanda. **Ragnvald Skrede**, som Vesaas ikkje elles var begeistra for, skreiv at *Fuglane* var «kunstnarleg fullt på høgd og reint menneskeleg meir gripande enn noko anna han har skapt». **Johs. A. Dale**, derimot, meinte at «[d]et er ikkje av dei største Vesaas-bøkene».

I Tyskland skreiv ein omsetjar, **Elisabeth Ihle**, at «jeg synes ‘Vårnatt’ er meget bedre enn Vesaas’s nye bok ‘Fuglane’ som jeg ikke tror er noe for Tyskland» (1957). Vesaas’ gamle tyske forlag, **Universitas**, vurderte boka, men meldte at konsulentane deira var «völlig ablehnend» – «heilt avvisande». Det fanst eit **kulturkontor i Utanriksdepartementet** som prøvde å fremje norsk litteratur i utlandet, og som i 1958 fekk delar av *Fuglane* omsett til engelsk. Dei rekna henne for det dei kalla ei «**border-line**» bok som det ville bli vanskeleg å plassere, og dei fekk ingen napp då omsetjinga gjekk på rundgang hjå britiske forleggjarar.

Det var likevel *Fuglane* som leidde til at Vesaas endeleg fekk eit nytt tysk forlag, **Benziger** i Sveits. Ein austerriksk flyktning som hadde budd lenge i Sverige, **Robert Braun**, ville gjerne omsetje *Fuglane* og fekk tilslag hjå Benziger. Det leidde til at Benziger inngjekk «generalkontrakt» med Vesaas om utgjevingar på tysk. Dei starta i 1960 med *Bleikeplassen*, deretter *Vindane*. Då *Fuglane* stod for tur, skreiv Vesaas: «Er svært spent på kva det blir til med den utover verden» (sep. 1961). Det blei til lite. Vesaas purra stadig på opplysningar om salet, og fekk fyrst noko handfast etter nesten tre år. Eg har ikkje funne tal for det fyrste halvåret, men året *etter* det fyrste halvåret blei det selt **117 eksemplar**. Det ser ut til å ha vore dårlegare enn for nokon av dei andre titlane som då var ute, og det er ikkje noko som tyder på

at salet tok seg opp seinare. Vesaas ser nærast ut til å ha mista trua på det internasjonale potensialet til *Fuglane* etter dette.

I Storbritannia var det *Is-slottet* som leidde til eit forlagsgjennombrot. I 1964 fekk **Peter Owen** kontrakt på *Is-slottet*, som kom ut fyrst to år seinare, omsett av **Elisabeth Rokkan**. Rokkan var frå Wales, gift med den verdskjente statsvitaren Stein Rokkan, og ho underviste i engelsk ved Universitetet i Bergen. Owen gav deretter ut *Kimen* og så *Fuglane*, den siste omsett av Torbjørn Støverud og Michael Barnes (1968).

I Frankrike sleit dei gjennom heile 1960-talet, før **Gallimard** teikna kontrakt om *Bruene* rett før Vesaas døydde. I Frankrike blei Vesaas helt frå byrjinga spreidd på fleire forlag. Gallimard gav ut *Bruene* i 1971, *Is-slottet* kom på Flammarion i 1974 og *Fuglane* på eit tredje forlag, P.J. Oswald, i 1975.

Kvifor var det så vanskeleg for *Fuglane* å få luft under vengene?

Språket til Vesaas var ei utfordring. Det franske forlaget **Le Seuil** hadde i 1962 dei tyske utgåvene av *Bleikeplassen*, *Vindane* og *Fuglane* til vurdering. Då dei takka nei, skreiv dei at *Fuglane* nok var den mest aktuelle av dei tre, men (i mi gymnasfranske omsetjing) «me trur at det franske språkets ånd er for ulikt originalens norsk (som me rett nok berre kjenner via tysk) til at me på ein vellykka måte kan få denne store norske forfattaren ut i Frankrike». Dei enkle orda og dei stutte setningane til Vesaas bryt kanskje aller sterkast med tradisjonelle litterære normer på fransk.

Er det då **kvaliteten på omsetjingane** som er problemet? Det er påfallande at dei fyrste omsetjingane av *Fuglane* ikkje gjekk til dei forlaga elles brukte. Robert Braun er ikkje kjent som omsetjar og har ikkje omsett noko anna av Vesaas. Det synest som om Benziger gjerne ville hatt ein annan, men det var Braun som hadde formidla *Fuglane*, og han var vanskeleg å

kome utanom. På engelsk var Rokkan den viktigaste omsetjaren, medan Støverud og Barnes berre gjorde *Fuglane*.

Endå viktigare var truleg at *Fuglane* blei oppfatta som deprimerande lesing. I Nederland skreiv eit forlag (Zuid-Hollandsche) i 1964 at dei hadde vurdert *Fuglane* fem gonger. Den hadde litterære kvalitetar, erkjente dei, men «den eventyraktige atmosfæren og den svært nedtrykkjande og tunge stemninga er avgjort ikkje tiltrekkjande for dei fleste av lesarane våre. Dessutan er boka på slutten heilt utan håp og derfor verkeleg utilfredsstillande for hollandsk smak». Vesaas kommenterte: «Ser [...] at i Holland lyt dei helst ha happy end». I DDR meinte dei i grunnen det same. I ei vurdering av ein annan norsk roman, Alv A. Sæters *To i storm*, skreiv dei austtyske sensorane: «Men når den debile Mattis til slutt omkommer hos Vesaas fordi søsterens lykke betyr hans ulykke, så kommer hos Sæter en ny etisk dimensjon inn i bildet: solidariteten med den hjelpeløse som gir kraft til begge to, for å overleve» (sitert i Benedikt Jager: *Norsk litteratur bak muren*, 188). Denne «solidariteten» med den hjelpelause sakna dei altså i *Fuglane*. Verken den kapitalistiske marknaden, den hollandske smaken eller den kommunistiske ideologien ville ha tragedie.

Det var likevel unntak frå dette både i aust og vest. I vest var den norske heimemarknaden det viktigaste unntaket. I 1962 starta Gyldendal billigbokserien Lanterne. *Fuglane* var ei av dei fyrste utgjevingane, nr. 12, og den blei seriens største suksess. I 1971 var Lanterne-utgåva av *Fuglane* trykt i 47 000 eksemplar, langt over det Gyldendal hadde sett for seg. I aust var Polen eit unntak. Der kom *Fuglane* i 10 000 eksemplar i 1964. Den inspirerte den unge filmstudenten Witold Leszczynski til ei av dei mest vellykka filmatiseringane av Vesaas. Elles er det vanskeleg å vite kva opplagstala betyr i Aust-Europa i denne perioden sidan det ikkje fanst nokon egentleg litterær marknad.

II Kanonisert heime, gløymt ute

Går me til den andre perioden, så kan me slå fast at Vesaas har stått støtt i norsk kanon i dei vel femti åra etter at han døydd, og at *Fuglane* har hatt ein heilt særeigen status. I 1981 skreiv til dømes Dag Solstad om *Fuglane*: «Kanskje den skjønneste romanen som er skrivi på norsk, ja jeg kan ikke tenke meg noe annet». Litteraturvitarane har ikkje vore usamde. I 2007 skreiv Jørgen Magnus Sejersted i *Den norske litterære kanon 1900–1960*: «*Fuglane* ... står i en særstilling i norsk 1900-tallslitteratur, og Tarjei Vesaas vil alltid være knyttet til denne lyriske fortellingen om søskenparet Mattis og Hege» (106).

For utanlandske forleggjarar har det derimot alltid vore vanskeleg å halde liv i framande forfattarar etter at dei har slutta å skrive, og Vesaas er ikkje noko unntak. Benziger greidde ikkje å halde han oppe. Etter kvart hadde Vesaas sjølv oppdaga at Benziger kanskje ikkje var ei heilt vellykka plassering. Då *Is-slottet* skulle ut, engasjerte Benziger ein kjent omsetjar, Albrecht Leonhardt. Vesaas møtte Leonhardt, som sa til han: «‘Berre ho ikkje var utkomen hos Benziger!’». Leonhardt forklarte at i Tyskland blei Benziger sett på som eit kyrkjeleg, katolsk forlag og derfor, slik Vesaas oppfatta det, «ignorert av det litterært interesserte publikum, av bokhandelen og alle slike sirklar».

Vesaas klagde aldri på det arbeidet Benziger la ned for han, men etter at *Båten om kvelden* kom i 1970, ser det ikkje ut til det kom verken nye utgåver eller opplag. Med nokre svært få unntak, var Vesaas ute av tysk litteratur i nesten 40 år.

I den engelske marknaden gav ikkje Owen seg i 1970, men gav ut både *Vårnatt* og *Huset i mørket*. Owen er eitt av svært få forlag starta etter krigen som overlevde og som enno eksisterer, og dei har stadig Vesaas i katalogen sin. Owen sjølv døydd i 2016, og han heldt *Is-slottet* og Herman Hesses *Siddartha* som dei to verkeleg store bøkene han hadde gjeve ut. I

sjølvbiografien sin fortel han at Doris Lessing gjerne stilte opp for han, og i 1993 skreiv Lessing overstrøymande då Owen gav ut *Is-slottet* på ny: «How simple this novel is. How subtle. How strong. How unlike any other. It is unique. It is unforgettable. It is extraordinary” (i *Independent*). To år seinare rosa ho *Fuglane*.

Sjølv om Owen var kjent som forleggjar av omsett kvalitetslitteratur, hadde han ikkje ein status som var sterk nok til å kanonisere Vesaas på eiga hand, sjølv ikkje med hjelp av Lessing. *Is-slottet* kom det nokså regelmessig nye utgåver av. Men elles stoppa salet av andre innbundne bøker, og *Fuglane* selde han jamvel til eit amerikansk forlag, før han tok ho tilbake då forleggjaren ikkje kunne gjere opp for seg.

Litteraturprisar hadde betydning for salet av Vesaas i utlandet, det ser me både då han fekk Venezia-prisen for *Vindane* i 1953 og då han fekk Nordisk råds pris for *Is-slottet* i 1964. Ein kan derfor lure på kva forskjell ein Nobelpris ville ha gjort. Vesaas var foreslått kvart år (?) på 1960-talet, men nådde aldri opp. Slik det no var, blei han langt på veg gløymt utanfor Norden.

III Frå ukjent til moderne klassikar

I mars 2013, og no er me over mot den tredje perioden, blei *Is-slottet* teke opp i BBCs litteraturprogram på Radio 4, *A Good Read*. Då var det som ein ukjent klassikar som ingen av dei tre deltakarane hadde høyrte om, men som den eine var blitt tipsa om av ein norsk venn. Alle var begeistra og overraska. Omtalen hjelpte med ein gong Vesaas-salet til Owen og leidde til nye utgåver, også e-bøker.

I Frankrike starta forleggjaren og forlaget Cambourakis eit Vesaas-program frå 2014. Frédéric Cambourakis hadde lenge lese skandinavisk litteratur, og hadde *Is-slottet* som ein av favorittane. Då han starta sitt eige forlag, fortel han, «var mange av bøkene ikkje lenger tilgjengelege, fleire forlag sat på ulike titlar. Nokre hadde aldri vore omsette før, som *Vårnatt*.

Idéen var å få alle bøkene publiserte av éin forleggjar og å promotere verket som heilskap, å vise kor viktig det er.» Cambourakis gav ut nye omsetjingar av *Is-slottet*, *Vårnatt* og *Bruene*. *Fuglane* kom så seint som i mars i år, omsett av Marina Heide, som var med på litteraturdagane i fjor.

Når det gjeld Tyskland, har me alt høyrte om Vesaas-arbeidet til Sebastian Guggolz og Hinrich Schmidt-Henkel og kva slags suksess det har vore.

Kva er det som kan forklare dette nye oppsvinget?

Éin faktor er eit meir aktivt norsk litteraturdyplomati med økonomiske støtteordningar gjennom NORLA. Sidan 2004 har NORLA støtta 61 omsetjingar av Vesaas-verk til 26 språk. Over halvparten av dei (34) er omsetjingar av *Fuglane* og *Is-slottet*. Og dei fleste har kome frå rundt 2010.

Ein annan faktor er det oppsvinget norsk og skandinavisk litteratur generelt har opplevde frå 1990-åra. I utgangspunktet var det mykje eit kommersielt oppsving, med bestseljarar som Jostein Gaarders *Sofies verden* og skandinavisk krim. Men etter kvart fekk den nye skandinaviske bølga også ei sterk litterær avdeling, og dei aller fremste namna her har vore viktige Vesaas-ambassadørar. I Frankrike var Jon Fosse viktig for den nye interessa for Vesaas. Med Karl Ove Knausgård fekk Noreg ein forfattar som også for alvor slo gjennom på engelsk. Når engelsk no er det globalt dominerande andrespråket, er engelsk blitt det viktigaste språket for etablering og vedlikehald av ein verdskanon.

Då New York Times i 2017 spurte Knausgård kven som var hans norske favorittforfattarar, svarte han: “Tarjei Vesaas has written the best Norwegian novel ever, ‘The Birds’”. Det var ikkje dette som gjorde at Guggolz eller Cambourakis oppdaga Vesaas, men når dei fyrst var i gang, kunne dei knapt ha drøymt om betre marknadsføring. Knausgård seier ikkje noko anna enn det Solstad, eller norske lesarar, for lengst har sagt. Men han er den fyrste norske

forfattaren, kanskje sidan Ibsen, som kan uttale seg med verdslitterær kanonisk kraft. Når dei nye internasjonale utgåvene siterer Knausgaard, så skjer det for fyrste gong ei synkronisering av norsk og verdslitterær Vesaas-kanon.

Eit viktig resultat av den nye interessa er at Owen greidde å selje *Is-slottet* og *Fuglane* til Penguin Modern Classics. Her kom Rokkans omsetjing av *Is-slottet* i 2018 og Støverud og Barnes' omsetjing av *Fuglane* i 2019. For den globale spreinga av Vesaas er Penguin Modern Classics ein av dei beste og viktigaste stadene å vere. Serien inneheld mange titlar som ein på engelsk vil kalle «middlebrow» – slik som spenningslitteratur av ein viss kvalitet. Men den inneheld òg heile den modernistiske kanon: Proust, Kafka, Wolf, Joyce, Beckett. Den einaste andre norske forfattaren eg greidde å finne mellom dei vel 1500 titlane var Kjell Askildsen, med ei samling noveller.

For å avslutte: Ein klassikar etablerer seg ikkje berre i kraft av ibuande litterære kvalitetar. Det er avgjerande at den litterære kvaliteten blir anerkjent av dei rette kritikarane, dei rette forfattarane, dei rette forleggjarane, dei rette priskomiteane. Dette kan ta tid, og det kan vere avhengig av skiftande historiske omstende. For forfattarar frå små litteraturar er den internasjonale prestisjen til den nasjonalitteraturen dei tilhøyrer avgjerande, og den endrar seg. For Vesaas inneber Lessing, Fosse, Knausgård, Penguin oppsamling av ein nokså betydeleg litterær kapital. Kanskje kan me no, 125 år etter at han blei fødd og vel 50 år etter at han døydd, seie at Vesaas har teke steget frå internasjonalt ukjent norsk klassikar til moderne verdslitterær klassikar.